बालं, (बालस्य भावः कर्म्म वा। बाल+"पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक्।" ५।१।१२८। इति यक्।) बालस्य भावः। तत्पर्य्यायः। शिशुत्वम् २ शैशवम् ३। इत्यमरः॥ तच्च षोड़शवर्षपर्य्यन्तम्। आषोड़शाद् भवेद्बाल इत्युक्तेः। इति भरतः॥ (यथा मनुः। ५।१४८।
"बाल्ये पितुर्वशे तिष्ठेत् पाणिग्राहस्य यौवने॥"
"वयस्तु त्रिविधं बाल्यं मध्यमं वार्द्धकन्तथा।
ऊनषोड़श वर्षस्तु नरो बाल्यो निगद्यते॥"
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे॥)

बा(वा)ष्पः (ष्पः) पुं, (बाधते नेत्रे इति। बाध+"ख्यश्यिष्पश्यव्यवास्यरूपपर्पतल्पाः।" उणां। ३।२८। इति पः। निपात्यते च।) उष्मा। अश्रु। इत्यमरः। ३।३।१३०॥ (यथा, रघौ। ८।७०।
"अकरोत् पृथिवीरुहानपि
मुतशाखारसवाष्पदूषितान्॥")

बाहः, पुं, } (बाहुरेव। पृषोदरादित्वात् साधुः।)
बाहा, स्त्री, } बाहुः। इत्यमरटीकायां रमानाथः॥ (यथाह उज्ज्वलदत्तः। १।१८।
"अकारान्तोऽपि बाहशब्दो भुजवाचकः।
यथा च। बाहोऽश्वभुजयोः पुमानिति दामोदरः। टाबन्तोऽयं। बाहुर्बाहा भुजाभुजः।
सुबाहा इति वासवदत्तायां सुबन्धुश्चैवः॥")

बाहावाहवि, व, बाहुभिर्बाहुभिः प्रदत्तं यद् युद्धं तत्। इति मुग्धबोधव्याकरणम्॥

बाहुः, पुं, स्त्री, (बाधते अचून् इति। बाध+"अर्त्तिहृशिकम्बिमिर्पसिबाधान्दजिपशि तुक् धुक् दीर्घश्चकारान्त।" उणा० १।२८। इति कुप्रत्ययोऽन्तस्य चकारादेशश्च।) कक्षाद्यङ्गुल्यग्रपर्य्यन्तावयवविशेषः। तत्पर्य्यायः। भुजः २ प्रवेटः ३ दोः ४। इत्यमरः। २।६।८०। दोषः ५ बाहः ६। इति जटाधरशब्दरत्नावल्यौ॥ तद्देहिकपर्य्यायाः। आयती १ अवना २ अनीशू ३ अञ्जवाना ४ विनंयसी ५ गभस्ती ६ कवसौ ७ बाहू ८ भूरिचौ ९ क्षिपस्ती १० शक्वरी ११ भरिचे १२। इति द्वादश बाहुनामानि। इति वेदनिर्घण्टौ २ अध्यायः॥४॥ (यथा ऋग्वेदे। ५।५७।६।
"ऋष्टयो वो मरुतो अंसयोरधि
सह ओजो बाहोर्वो बलं हितम्॥"
वृषलक्षणबाहुलक्षणम्। यथा,
"निर्मांसौ चैव भग्नाग्रौ श्लिष्टौ च विपुलौ भुजौ।
आजानुलम्बिनौ बाहू वृत्तौ पीनौ वृषेश्वरे॥"
इति गारुड़े ६६ अध्यायः॥
(अस्य शुभाशुभलक्षणसूक्तं यथा सामुद्रके।
"उद्वृद्धबाहुः पुरुषो वधबन्धनमाप्नुयात्।
दीर्घबाहुर्भवेद्राजा सप्तद्रव्यवचनं यथा॥
प्रलम्बबाहुरैश्वर्य्यं प्राप्नुयाद्भुवसंयुतम्।
ह्रस्वबाहुर्भवेद्दासः परप्रेष्यकरस्तथा॥
वामावर्त्तभुजा ये तु ये च दीर्घभुजा नराः।
संपूर्णबाहवो ये तु राजानस्ते प्रकीर्त्तिताः॥

पुरुषस्य दक्षिणबाहुस्पन्दने स्त्रियो वामबाहुस्पन्दने शुभं तद्विपरीते तु अशुभम्। यथा शाकुन्तले १ अङ्के।
"शान्तमिदमाश्रमपदं स्फुरति च बाहुः कुतः फलमिहास्य।
अथवा भवितव्यानां द्वाराणि भवन्ति सर्व्वत्र॥"
बाहुर्दक्षिणबाहुः। फलं वरस्त्रीलाभरूपम्॥
"वामेतरभुजस्पन्दो वरस्त्रीलाभसूचकः॥"
इतिवचनात्॥)
कूर्परस्य ऊर्द्ध्वभागः। यथा,—
"सुखं बाहू प्रबाहू च मनः सर्व्वेन्द्रियाणि च।
रक्षतव्याहतैश्वर्य्यस्तव नारायणोऽव्ययः॥"
अस्य टीका। बाहू प्रबाहू च कूर्परस्य ऊर्द्ध्वाधोभागौ। इति विष्णुपुराणे। ५।५॥

बाहुकः, पुं, नलराजा। तत्पर्य्यायः। पुण्यश्लोकः २ अश्ववित् ३ नैषधः ४। इति त्रिकाण्डशेषः॥ (पुष्करेण हृतराज्यो हि नलः यद्वैगुण्यात् विपिने दमयन्तीमपहाय प्रगच्छन् दावानलपरीतमनलभयादाक्रोशन्तं कर्कोटकनामानं नागमवलोक्य तत उद्धृतवान्। अथ प्रसन्नस्तस्य पन्नगस्योपदेशात् ऋतुपर्णस्य राज्ञो नगरं गत्वा बाहुक इत्यभिहितस्तस्यैव राज्ञः घोटकपरिचर्य्यायां नियुक्तोऽभवत्। यदुक्तं महाभारते। ३।६७।१-७।
"तस्मिन्नन्तर्हिते नागे प्रययौ नैषधो नलः।
ऋतुपर्णस्य नगरं प्राविशद्दशमेऽहनि॥
स राजानमुपातिष्ठत् बाहुकोऽहमिति ब्रुवन्।
अश्वानां वाहने युक्तः पृथिव्यां नास्ति मत्समः॥
अर्थक्लृप्तेषु चैवाहं प्रष्टव्यो नैपुणेषु च।
अन्नसंस्कारमपि च जानाम्यन्यैर्विशेषतः॥
यानि शिल्पानि लोकेऽस्मिन् यच्चैवान्यत् सुदुष्करम्।
सर्व्वं यतिष्ये तत् कर्त्तुमृतुपर्ण! भरस्व माम्॥
ऋतुपर्ण उवाच।
वस बाहुक! भद्रन्ते सर्व्वमेतत् करिष्यसि।
शीघ्रयाने सदा बुद्धिर्ध्रियते मे विशेषतः॥
स त्वमातिष्ठ योगं तं येन शीघ्रा त्वया मम।
भवेयुरश्वाध्यक्षोऽसि वेतनं ते शतं शताः॥
त्वामुपस्थास्यतश्चैव नित्यं वार्ष्णेयजीवलौ।
एतार्थ्यां रंस्यसे सार्द्धं वस वै मयि बाहुक!॥"
कौरवकुलोद्भवो नागभेदः। यथा महाभारते। १।५७।१३।
"बाहुकः शङ्खवेरश्च धूर्त्तकः प्रातरातकौ।
कौरवकुलजाश्चैते प्रविष्टा ह्यश्ववाहनम्॥")

बाहुकुष्ठः, त्रि (बाहौ बाहोर्वाऽवयवयोः कुष्ठः।) कुष्ठितबाहुयुक्तः। कोपा इति भाषा। तत्पर्य्यायः। कुन्थः २ दोर्गण्डुः ३ इति जटाधरः॥

बाहुकुन्थः, पुं. (बाहुरिव कुन्थति आचरतीति। बाहु+कुन्थ+पचाद्यच्।) पद्मः। यथा,—
"गरुत्पक्षच्छदाः पद्मं पतत्रश्च तनूरुहम्।
देहधिर्देहकोषश्च बाहुकुन्थश्च कथ्यते॥"
इति शब्दचन्द्रिका॥

बाहुजः, पुं, (ब्रह्मणो बाहुभ्यां जायते यः। बाहु+जन्+ड। "ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत् बाहू राजन्यः कृतः। ऊरुतदस्य यद्वैश्यः पद्भ्यां शूद्रोऽभ्यजायत॥" इति श्रुतेस्तथात्वम्।) क्षत्रियः। इत्यमरः। २।८।१। (यथा,—
"वत्स! वाराणसीं गच्छ त्वं विश्वेश्वरवल्लभाम्।
तत्र नाम्ना दिवोदासः काशिराजोऽस्ति-
बाहुजः॥"
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे॥)
कीरः। स्वयंजातलिः। इति मेदिनी। ले, २०॥

बाहुजाते त्रि॥

बाहुजाड्यं क्ली, (जे+भावे+ष्ट्यन्। बाहोर्जाड्यं यस्मात्।) अस्त्राघातनिवारणार्थबाहुवह्नौहादि। तत्पर्य्यायः। बाहुलम् २। इति हेमचन्द्रः। ३।४३३॥

बाहुदन्ती, [न्] पुं, (बहवो दन्ता यस्य स बहुदन्त ऐरावतः स एव बाहुदन्तः। स्वार्थे अण्। बाहुदन्तोऽस्यास्तीति इनिः।) इन्द्रः। इति भूरिप्रयोगः॥

बाहुदा, स्त्री, (बाहू दत्तवती या। बाहु+दा+आतोऽनुपसर्गेति।"३।२।१।" इति कः। लिखितस्य मुनेर्बाहुप्रदानादस्यास्तथात्वम्।) नदीविशेषः। तत्पर्य्यायः। सैतवाहिनी २। इत्यमरः॥ कदाचिल्लिखिताख्यस्य मुनेर्ज्येष्ठभ्रातुः शङ्खस्य शून्याश्रमे फलभक्षणाद्राज्ञा बाहू छिन्नौ तौ चास्यां नद्यां तपस्यतस्तस्य पुनर्जाताविति। इत्यमरटीकायां भरतः॥ * ॥ (एतत्कथा यथा, महाभारते। १२।२३। १७—४०। व्यास उवाच।
"अत्रापुदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्।
शङ्खस्य लिखितश्चास्तां भ्रातरौ संशितव्रतौ॥
तयोरावसथावास्तां रम्यौ पृथक् पृथक्।
नित्यं पुष्पफलैर्द्वैतैपेतौ बाहुदामनु॥
ततः कदाचिल्लिखितः शङ्खस्याश्रममागतः।
यदृच्छयाथ शङ्खोऽपि निष्क्रान्तोऽभवदाश्रमात्॥
सोऽभिगम्याश्रमं भ्रातुः शङ्खस्य लिखितस्तदा।
फलानि पातयामास सम्यक्परिणतान्युत॥
अभ्युपादाय विप्रर्षो भक्षयामास स द्विजः।
तस्मिंश्च भक्षयत्येव शङ्खोऽप्याश्रममागतः॥
भक्षयन्तन्तु तं दृष्ट्वा शङ्खो भ्रातरमब्रवीत्।
कुतः फलान्यवाप्तानि हेतुना केन खादसि॥
सोऽब्रवीत् भ्रातरं ज्येष्ठमुपसृत्याभिवाद्य च।
इत एव गृहीतानि मयेति प्रहसन्निव॥
तमब्रवीत्तथा शङ्खस्तीव्ररोषसमन्वितः।
स्तेयं त्वया कृतमिदं फलान्यादद्दता स्वयम्॥
गच्छ राजानमासाद्य स्वकर्म्म कथयस्व वै।
अदत्तादानमेवं हि कृतं पार्थिवसत्तम!॥
स्तेनं मां त्वं विदित्वा च स्वधर्म्ममनुपालयन्।
शीघ्रं धारय चौरस्य मम दण्डं नराधिप!॥
इत्युक्तस्तस्य वचनात् सुदुःखं स नराधिपम्।
अभ्यगच्छन् महाभागो लिखितः संशितव्रतः॥
सदुःखस्तन्तपोवेभ्यः श्रुत्वा लिखितमागतम्।